

LUND UNIVERSITY

1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv

Hansen, Kenth

Published in:
ALE

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Hansen, K. (2020). 1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv. *ALE*, 2020(1), 1-21.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

NR I 2020

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv

Av Kenth Hansen

Doktorand i historisk arkeologi
vid Lunds universitet

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund
F. museichef Göran Larsson, Lund
1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund
Professor Sten Skansjö, Lund
Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Kenth Hansen: 1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv	1
Lars Larsson: Mer än 40 år, tre försök och ett nästan helt 2800-årigt kvinnohuvud	22
Asger Wienberg: Allmogens kultur betraktad genom bomärken – exemplet Väby i Blekinge	26
Bertil Wulff: Tullcontrolleuren Christopher Barfoth	37

Detta nummer av Ale utges med stöd av Thora Ohlssons stiftelse, Lund.

1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv

Av Kenth Hansen

Doktorand i historisk arkeologi vid Lunds universitet

I det omfattande geografiska verket *Civitates orbis terrarum* från slutet av 1500-talet avbildas bland ett stort antal europeiska städer även ett fåtal nordiska, däribland Lund i form av ett kopparstick av Franz Hogenberg, en bild som har diskuterats tidigare, ofta tillsammans med en nära samtida kartskiss i Anders Vedels samlingar. Författaren gör här en djupanalys och nytolkning av denna bild, och studien mynnar ut i en uppvärdering av materialets källvärde.

Under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet gav Georg Braun ut ett stort geografiskt verk i sex band, *Civitates orbis terrarum*. I detta verk finns ett stort antal europeiska städer avbildade i form av kopparstick, till stor del utförda av Franz Hogenberg. Bland dessa kopparstick återfinns ett antal skandinaviska städer. I verkets fjärde band, utkommet i olika upplagor 1588–1614, har avbildats städer och vyer från Öresundsområdet, däribland bilder över de skånska städerna Lund (fig. 1), Malmö, Helsingborg och Landskrona (Füssel 2015:57f.). I verket finns även skriftliga stadsbeskrivningar kopplade till de presenterade kopparsticken. Därtill finns i den danske historikern Anders Sørensen Vedels samlingar några skissartade stadskartor över de skånska städerna Lund, Malmö och Landskrona, tillkomna vid samma tid, under andra halvan av 1580-talet.

Således finns för flera skånska städer tre olika källmaterial (bild, karta och skriftlig beskrivning), tillkomna under en snävt begränsad tidsperiod på 1580-talet, som ur olika perspektiv speglar städernas samtida gestaltning. Sannolikt har de olika källobjekten haft sinsemellan inbördes påverkan och bör därför tolkas kontextuellt som en samlad källmassa. De tolkningar och hypoteser som

denna källsamling leder fram till kan därefter konfronteras med de arkeologiska vittnesbörden och de i övrigt kända topografiska och materiella förhållandena. Målsättningen med en sådan analys är att identifiera och beskriva vad som möter oss i det Hogenbergska kopparsticket, bedöma dess källvärde och i vilken utsträckning 1500-talets Lund och dess omgivningar därmed kan visualiseras.

Kopparsticket

Att Franz Hogenberg var den som utförde kopparsticken över de skånska städerna råder det enighet kring, men han var troligen inte konstnären som utförde förlagorna. De tecknade bilderna över städerna kring Öresund färdigställdes och levererades för kopparstickning under åren 1584–1585 (Klose & Martius 1962:57ff.; Ehrensvärd 1992:11ff., 16; Schjerup Hansen 2008:27f., 45). Bilden av Helsingör från sjösidan, presenterad i verkets femte band, har utförts av den flamländske konstnären Hans Knieper, och även bilden över Köpenhamn sedd från landsidan har attribuerats till honom (Schjerup Hansen 2008:19ff.). Den andra Köpenhamnsbilden, sedd från sjösidan, anses vara tecknad av Jan van Liefvrick (Schjerup Hansen 2008:27f.).

Fig. 1: Franz Hogenbergs kopparstick över Lund. Sifferförklaringar återfinns i texten.
Källa: Universitetsbiblioteket i Lund, Alvin-post nr 76516.

Som inledning till Öresundsavsnittet i *Civitates orbis terrarum* har kartografen Mark Jorden framställt en karta över Danmark. Mark Jorden kom ursprungligen från Holstein. Han utnämndes till professor i matematik vid Köpenhamns universitet men är mest känd som kartograf. På goda grunder, bl. a. korrespondens mellan Georg Braun, verkets skandinaviske koordinator Henrik Rantzau och Mark Jorden, anses det ha varit den sistnämnde som skapade förlagorna till de övriga stadsbilderna kring Öresund, utförda i fågelperspektiv (Klose & Martius 1962:57f.; Ehrensvärd 1992:9; Schjerup Hansen 2008:27ff.).

Stadsåtergivningarna är presenterade antingen som prospekt eller ur ett fågelperspektiv. Prospektet uppvisar städerna i profil, sannolikt tecknade från en upphöjd fast observationspunkt. Bebyggelsen synes vara visuellt korrekt återgiven, både gällande avstånd och storlek, baserat på en centralperspektivistisk syn. De bilder som inte anses vara utförda av Mark Jorden, bilderna över Köpenhamn och Helsingör, uppvisar detta återgivningssätt.

Med fågelperspektiven förhåller det sig annorlunda. Dessa stadsvyer blickar in i städerna från en tänkt utgångspunkt som är avsevärt högre belägen, vilket inte medger en återgivning från en konkret observationsplats. I stället bör dessa vyer vara baserade på en kartografisk och lokaltopografisk kunskap om städerna, dess bebyggelse och omgivningar. De syftar främst till att återge städernas inre struktur – gatunät och väsentligare byggnaders placering – och utgör därför ett mellanting mellan bild och karta.

Vissa delar av städernas bebyggelse är uppenbart schablonmässigt återgivna och kan inte anses spegla hur den verkligen såg ut. Däremot synes mer särpräglade byggnader, avvikande från den ordinära bebyggelsens stereotypa mönster, eftersträva en naturtro-

genhet. Enskilda objekt är ofta presenterade ur ett värdeperspektiv, dvs. förstorade i förhållande till omgivande bebyggelse och ibland med en mer utmärkande sida framhävd för betraktaren (Schjerup Hansen 2008:13, 22ff; Skansjö 2012:70). Sammantaget avspeglar således inte storleks- och avståndsåtergivningarna de verkliga förhållandena, medan stadsstruktur och objektens inbördes relativa placering bör vara verklighetsanknutna. Bilderna över Lund och Helsingborg samt översiktsbilden över Öresund med de båda kustområdena är återgivna ur ett fågelperspektiv. Även bilderna över Malmö och Landskrona uppvisar ett fågelperspektiv, men med en lägre insynsvinkel, vilket omöjliggör ett återgivande av dessa städers gatunät. Samtliga dessa bilder har sannolikt haft kartografen Mark Jorden som upphovsman.

Stadsbeskrivningen och kartskissen

Stadsbeskrivningar över Lund, Malmö, Landskrona och Helsingborg utfördes 1586–1587 av Mogens Madsen, som vid den tiden var lektor och medlem av domkapitlet men sedermera blev biskop över Lunds stift. Hans stadsbeskrivningar har utnyttjats av Georg Braun som intagit dem i redigerad form i sitt verk. Inga original finns bevarade av Madsens stadsbeskrivningar, men de finns i samtida avskrifter i den danske historikern Anders Sørensen Vedels samling (Blomqvist 1946:18ff; Klose & Martius 1962:62; Ehrensvärd 1992:13).

Kartskisserna i Anders Sørensen Vedels samling kan ha utförts av Vedel själv i samband med resor han gjorde 1586 och 1589 för att skaffa underlag till ett planerat verk över Danmarks historia (Blomqvist 1946:47ff.). En annan möjlighet som föreslagits är att författaren till stadsbeskrivningarna, Mogens Madsen, upprättat kartskisserna i samband med detta arbete. Flera likheter och

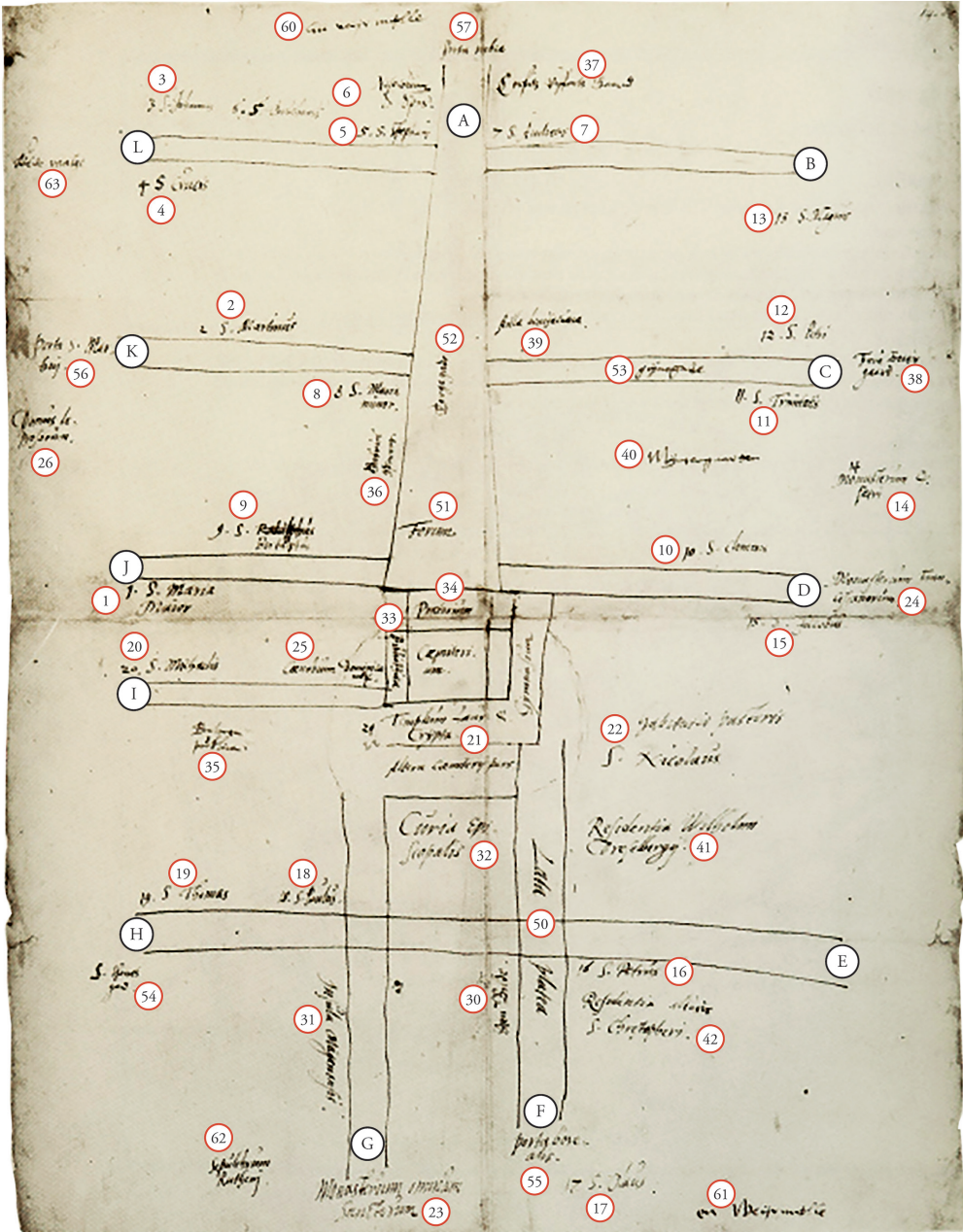

Fig. 2: Vedels kartskiss över Lund. Förklaringar till sifferhänvisningar se textruta 1. Förklaringar till bokstavshänvisningar återfinns i texten. Källa: Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn. Anders Sørensen Vedels samlingar, Gl. Kgl. Saml. N:o 2336 4:to.

överensstämmelser mellan kartskissen över Lund och stadsbeskrivningen tyder på ett sådant förhållande (Skansjö 2012:68ff.). På

kartskissen finns, förutom de vid tiden befintliga förhållandena, även de medeltida kyrkorna markerade. Dessa var till största

delen rivna på 1580-talet, men platserna var fortfarande välkända och förmodligen i många fall skönjbara i staden som begravningsplatser, ruinlämningar eller ödetomter (fig. 2, textruta 1).

Även om källmaterialet – kopparsticket, stadsbeskrivningen och kartskissen – är tillkommet först i slutet av 1500-talet speglar det till stora delar städernas senmedeltida utseende. I analysen kan därför de objekt som kan anses ha tillkommit, förändrats eller för-

svunnit särskilt lyftas fram och diskuteras, om målsättningen är att återskapa städernas senmedeltida gestaltning.

Gällande tolkningar

Kopparsticket över Lund brukar traditionellt beskrivas som återgivet från en tänkt nordlig (Schjerup Hansen 2008:83) eller mer vanligt en nordöstlig (Blomqvist 1946:9; Skansjö 2012:70) utsiktspunkt. Även ett sydligt per-

Kyrkliga institutioner	Övriga egendomar
1 S. Maria Maior (S:ta Maria magle)	30 Sten Bilde (Sten Billes [gård])
2 S. Martinus (S:t Mårten)	31 Insula Magunensis (Mogens [Madsens] egendom)
3 S. Johannes (S:t Hans)	32 Curia Episcopalis (Biskopsgården, Lundagård)
4 S. Crucis (Heligkors)	33 Bibliotheca (Biblioteket, Liberiet)
5 S. Stephanj (S:t Stefan)	34 Prætorium (Rådhuset)
6 S. Godehardi (S:t Godehard) / Nosocomium S. Sp[irit]us (Helgeandshuset)	35 Balnea publica (Offentlig badstuga)
7 S. Andreas (S:t Andreas)	36 Gabriel Sparres (Gabriel Sparres [gård])
8 S. Maria minor (S:ta Maria minor)	37 Corfitz Viffertz Gaard (Corfitz Vifferts gård, Karl XII-huset)
9 S. Botulphus (S:t Botulf)	38 Frue Beatis gaard (Beata Billes gård, Billegården)
10 S. Clemens (S:t Clemens)	39 Aula bonifaciana (Fru Görvels hus, Stäket)
11 S. Trinitatis (Trinitatis/Drotten)	40 Myntergaarden (Myntargården)
12 S. Petri (S:t Peter vid Grönegatan)	41 Residentia Wilhelmi Dreselbergij (Vilhelm Dresselbergs residens, Dekanhuset)
13 S. Magnus (S:t Måns)	42 Residentia altaris S. Christopherei (residens för vikarien vid S:t Christophers altare i Domkyrkan)
14 Monasterium D. Petri (S:ta Maria och S:t Peter kloster)	
15 S. Jacobus (S:t Jakob)	
16 S. Petrus (S:t Peter vid Bredgatan)	
17 S. Olaus (S:t Olof)	
18 S. Paulus (S:t Paul)	
19 S. Thomas (S:t Thomas)	
20 S. Michaelis (S:t Mikael)	
21 Templum Laur[entii] Crypta (Domkyrkan) / Cæmeterium (kyrkogård) / Altera Cæmeiterii pars (kyrkogårdens andra del)	
22 S. Nicolaus (S:t Nikolaus) / Habitatio pastoris (prästens bostad)	
23 Monasterium omnium Sanctorum (Allhelgonakloster)	
24 Monasterium Franciscanorum (Franciskankonvent)	
25 Cænobium Dominicano[rum] (Dominkankonvent)	
26 Domus leprosorum (S:t Jörgens hospital)	
	Gator, platser
	50 Lata platea (Bredgatan)
	51 Forum (Torget)
	52 Torgegade (Södergatan)
	53 Grynegade (Grönegatan, Kattesund?)
	54 S. Thome gav (Tomegav)
	Portar
	55 Porta borealis (Norre port)
	56 Porta S. Martinj (Mårtens port / Österport)
	57 Porta rubra (Røde port / Söderport)
	Övrigt
	60 En wejrr mølle (väderkvarn / mölla)
	61 En Weyrmølle (väderkvarn / mölla)
	62 Sepulchrum Ruthenj (Ryssens grav)
	63 Lilde raabye (Lilla Råby)

Textruta 1: Förklaringar till Vedels kartskiss, fig. 2 och 3. Nr 1–21 har motsvarande numrering på kartskissen medan övriga noteringar är onummerade där.

spektiv har föreslagits baserat på att bilden kan vara spegelvänd (Emanuelsson 2014), en tolkning som dock ifrågasatts (Wahlöö 2014). Det har konstaterats att det inte kan röra sig om en fast utsiktspunkt, då ingen sådan plats i Lunds omgivning erbjuder ett så högt läge som fågelperspektivet kräver, så att gatustruktur och bebyggelse kan betraktas ur en tillräckligt brant vinkel. I stället anses avbildaren ha gjort lokala observationer av olika objekt som sedan syntetiserats till en helhetsbild (Blomqvist 1946:9f; Skansjö 2012:70). Till detta skall läggas att den trolige upphovsmannen Mark Jorden, som var en erkänd kartograf, sannolikt integrerat kartografisk kunskap och information när stadsbilden utformades. Som tidigare påtalats kan dock avstånds- och storleksförhållandena vara missvisande, grundat i en önskad värdeperspektivistisk återgivning av framträdande objekt. Detta kan tydligt ses av att Domkyrkan, ställd i relation till avståndet mellan Domkyrkan och stadens avslutning i söder (till vänster på bilden), skulle bli 500 meter hög.

Som utgångspunkt för en analys av det lundensiska kopparsticket kan de mest markanta och framträdande objekten tas, objekt där enighet råder om tolkningen. Dessa är i första hand Domkyrkan (fig. 1:1) och Lunda-gårdshuset (fig. 1:2). Vidare anses stadens sydliga huvudstråk, den nord-sydliga Södergatan (fig. 1:3), med en förlängning utanför staden ledande till broövergången vid Höje å (fig. 1:4), vara identifierbar. De båda institutionerna i höger bildkant har tolkats som Allhelgonaklostret (fig. 1:5) och S:t Jörgens hospital (fig. 1:6) (Blomqvist 1946:10ff.; Skansjö 2012:70f.). Dessa tolkningar känns rimliga och trovärdiga. Med ett nordöstligt insynsperspektiv råkar man dock in i några uppenbara tolkningsproblem. De båda parallellt belägna byggnaderna Domkyrkan och Lundagårdshuset borde ur en sådan vinkel

vara återgivna med nordfasaderna riktade mot betraktaren, då de har en ostsydostlig-västnordvästlig orientering. Domkyrkan återges med nordfasaden synlig, men för Lundagårdshuset är det sydfasaden som exponeras, ett förhållande som har förklarats med en värdeperspektivistisk önskan om att förevisa det sistnämnda husets mest framträdande sida (Blomqvist 1946:12f.). Mer allvarligt är dock placeringen av S:t Jörgens hospital i bildens nedre högra hörn, som från en tänkt betraktare i nordost borde varit placerad i bildens nedre vänstra hörn. Även flera andra objekt i bilden är svåra att tolka och få lokalisera till rätt plats, ett förhållande som förklarats med att bilden är sammanställd av enskilda objektskisser och därför inte skall ses som en direkt stadsavbildning (Blomqvist 1946:10).

Ett nytt perspektiv

Baserat på huvudobjektens placering, samt premisen att storleks- och avståndsforhållandena är skalmässigt tvivelaktiga medan riktningar och objektens inbördes relationer äger kartografisk riktighet, skall en ny hypotes testas. I den följande diskussionen kommer även Mogens Madsens stadsbeskrivning och Vedels kartsbild analysmässigt att involveras. I den sistnämnda, schematiskt ritad och med norr nedåt, har utöver befintliga objekt under 1580-talet försvunna enheter markerats. Detta gäller huvuddelen av stadens kyrkor samt den medeltida biskopsborgen Lundagård. Dessa försvunna objekt omnämns i stadsbeskrivningen, vilket tyder på en närhet mellan stadsbeskrivning och kartsbild. Utifrån kartsbilden har en rekonstruktion (fig. 3) gjorts med den av Anders Andrén (1984:19) upprättade kartan över Lunds stadsplan och tomtindelning kring 1500 som bas. De med rött markerade gatorna visar ett gatunät där samtliga objekt (kyrkor och

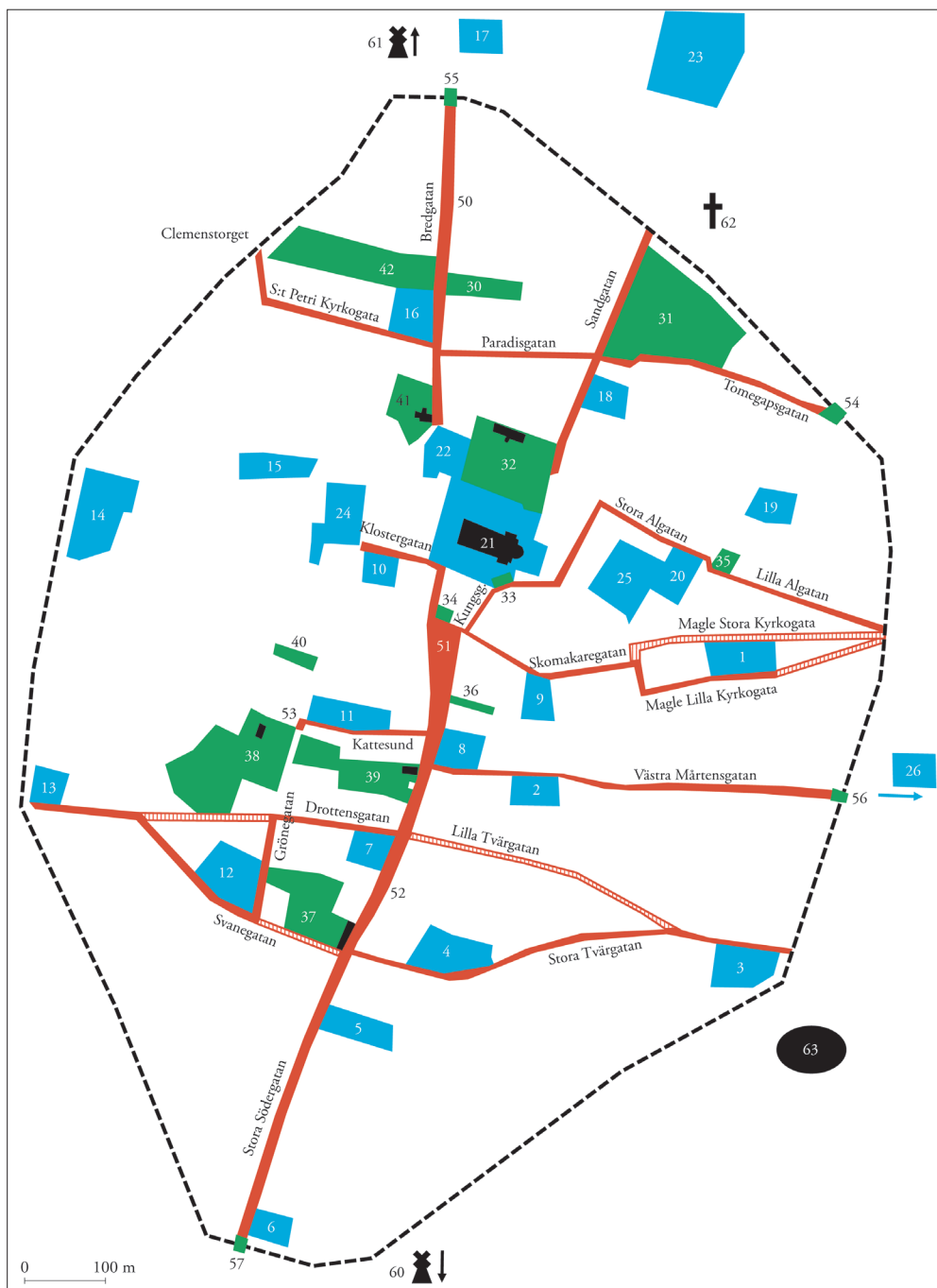

Fig. 3: Rekonstruktion av den vedelska kartskissen baserad på Andréns (1984:19) stadsplan över Lund kring 1500. Röda gatusträckningar är baserade på att övriga objekt är korrekt positionerade i förhållande till gatorna. Alternativa gatusträckningar, som diskuteras i texten, är rödskräfferade. Sifferhänvisningar, se textruta 1.

andra angivna gårdar och byggnader) hamnar i rätt position, i rätt väderstreck, i förhållande till de skisserade gatorna. Några alternativa gatusträckningar har rödskrafferats som mer troliga gatustråk. Jag återkommer till dessa och till de överväganden som gjorts vid rekonstruktionen.

Hypotesen baseras på att den tänkta betraktelsepositionen inte är belägen i nordost utan i sydost, från den plats en fågel, högt svävande i trakterna kring Stora Råby, skulle ha haft. Det är endast genom ett sådant perspektiv som två av de mest närliggande och klarast framträdande objekten får sin naturliga och geografiskt korrekta lokalisering – vi blickar alltså in mot staden Lund med Höje å till vänster i synfältet och S:t Jörgens hospital till höger.

Stadens omgivningar

Topografi, byar och kyrkor kring staden får en helt annan tolkning sett från sydost än från ett nordostligt betraktelseperspektiv (fig. 4). I bildens vänsterkant flyter Höje å i nordvästlig riktning på sin väg mot havet, med broövergång för den söderut gående huvudvägen från Lund (fig. 1:4). Längre bort gör å en 90-graders sväng norrut, vilket står i direkt strid med den vridning mot väster ån i verkligheten tar. Vid närmare granskning kan man dock se ett vattendelande näs i bildens kant som indikerar två vattendrag och att huvudflödet Höje å försvinner ur bilden åt vänster (i riktning västerut). Det inkommande vattendraget från höger (fig. 1:7), tillflöde till Höje å, bör då rimligen vara Rinnebäck. Vägen från Lund mot Värpinge by (fig. 1:8) passerar över bäcken via en broövergång. Rinnebäck fortsätter sedan mot norr och försvinner från betraktaren bortåt höjderna vid Kobjer och Sliparelyckan (fig. 1:9). Ån bör ha varit betydligt mer vattenförande före 1700- och 1800-talens utdikningar, vilket

också de höga ravinkanterna som idag omgärdar bäcken norr om byn tyder på. Möjligt är det vattenkvarnen i Värpinge som placerats just i tillflödesmyrningen (fig. 1:10), i så fall något felplacerad i förhållande till vattendragen. Själva byn är avbildad något bortom Rinnebäck, vilket kan förklaras av den 125–150 meter breda bäckravinen som innebär att den, från Lund sett, bortre delen av bebyggelsen var placerad en bit från ån, på torrare och planare mark uppe på sluttningskanten (Söderpalm 1966:9, bil. 5, 11).

Bortom Värpinge by finns Fjellie by med kyrka (fig. 1:11), kanske med Flädie kyrkby svagt skymtande i övre vänstra hörnet (fig. 1:12) och den lilla byn Laxmans Åkarp utan kyrka till höger och därmed norr om Fjellie (fig. 1:13). Öster därom och betydligt närmare Lund, ligger byn Norra Nöbelöv med sin kyrka (fig. 1:14), troligen med de närliggande systerbyarna Vallkärra och Vallkärratorn inbäddade i lummig grönska (fig. 1:15) bortom till höger. 1700-talets skifteskartor visar inte på någon omfattande högre växtlighet kring de sistnämnda, med undantag för tänkbar trädvegetation i och kring den söder om byarna genomflytande Vallkärrabäcken. En sådan trädråd skulle kunna skymma byarnas bebyggelse för en sydostlig betraktare. En annan möjlighet ger namnet *Vallkärratorn*, eller *Västra Torn* som det omnämndes som under medeltiden. Efterleden i namnet har sannolikt sitt ursprung i ett bestånd av hagtorn under äldre tid (Hallberg 2016:204). Kan en rest av en sådan träd- och buskvegetation ha funnits kvar in i tidigmodern tid och synliggjorts på kopparsticket?

Vattnet med segelfartyget i bildens övre högra hörn (fig. 1:16) är svårare att förklara. Utifrån ett sydostligt perspektiv skulle siktlinjen träffa Öresund först i Lundåkrabukten, vilket inte verkar rimligt. Placeringen av vattnet verkar överhuvudtaget för närliggan-

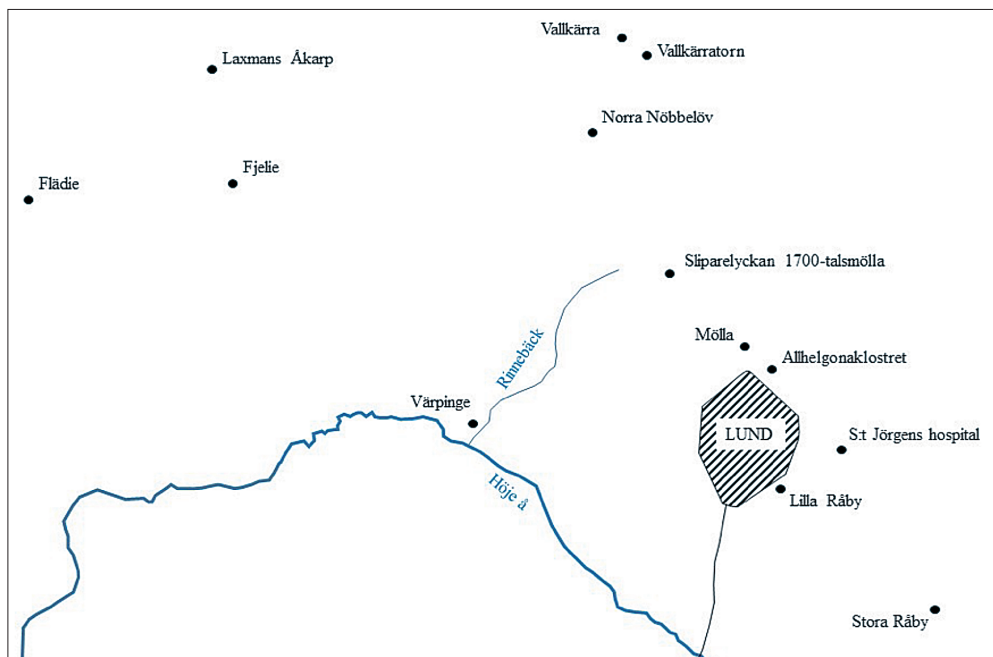

Fig. 4: Lunds omgivningar.

de, baserat på den tolkade landsbygdsbebyggelsen. Mer sannolikt är att avbildaren, eller kanske ännu troligare Hogenberg i samband med färdigställandet av kopparsticket, symboliskt velat markera stadens distansering från men ändå anknytning till Öresund – en anknytning som är det genomgående temat för alla bilderna i detta avsnitt av *Civitates orbis terrarum* – på en »tom» yta i bilden.

Mellan Nöbbelöv och staden är fyra väderkvarnar inritade (fig 1:9), stående på en höjdrygg. Denna bör vara den nord och nordväst om staden mot öster stigande höjdsträckning som omfattar områdena Kobjer, Sliparelyckan och norra delarna av Möllevången. Inga medeltida möllor är kända från detta område, men under slutet av 1700-talet anlades en vindmölla på höjdryggen vid Sliparebacken (Ryding 1996:314). På markerna norr därom, och öster om Nöbbelöv, har illustratören infogat ett antal betande djur (fig. 1:17),

möjligen för att åskådliggöra de stora fäladsmarkerna i området.

Alla dessa väster och nordväst om Lund liggande byar och andra enheter ligger inbördes riktigt placerade på kopparsticket ur nordost-sydvästlig synpunkt utifrån en sydostlig betraktelsepunkt. Det kan dessutom noteras att de på kopparsticket är sinsemellan inplacerade med en relativ distans från staden som överensstämmer med deras faktiska geografiska belägenhet. Dessa förhållanden – om objekten är riktigt tolkade – stärker att bilden var utförd baserad på kartografisk och lokaltopografisk kunskap från ett sydostligt perspektiv.

De båda tidigare nämnda institutionerna i bildens högra kant skulle således representera Allhelgonaklostret och S:t Jörgens hospital, båda markerade på den vedelska kartsksisen och omnämnda i stadsbeskrivningen. Allhelgonaklostret (fig.1:5) ligger inom ett

inhägnat område. Klosterkyrkan är sannolikt den norra längan (till höger i bild) med tornet i väster. Två direkt anslutna längor syns söder om kyrkan, vilka därför bör motsvara anläggningens västra och södra länga. Därtill syns några byggnader sydöst och öster om den centrala klosteranläggningen. En sådan gruppering av byggnaderna överensstämmer med de arkeologiskt undersökta lämningarna efter klostret (Gardelin 2015:144), med undantag av avsaknaden av en östlänga i klostret. På Erik Dahlberghs bataljmålningar från slaget vid Lund 1676 finns klostret avbildat med Klosterkyrkan i ruiner. Övriga byggnader synes vara i gott skick och belägna sydöst om kyrkoruinen (Wahlöö & Larsson 1996: 63f., 66). Att det är sex olika byggnadskroppar som på bilden utgör klosterkvadranten skulle kunna tyda på att anläggningen har ombyggt och införlivat såväl delar av de äldre klosterlängorna som de öster/sydost belägna byggnaderna och därmed expanderat hela anläggningen åt öster.

S:t Jörgens hospital (fig. 1:6), ett hospital för omhändertagande av leprasjuka, var beläget 500 meter öster om staden. Det bestod av en romansk kyrka i norr och en parallellt belägen huslänga i söder (Blomqvist 1950: 128ff.). Så är också byggnadskomplexet placerat på kopparsticket. Mer problematiskt är den tänkta kyrkobyggnadens utformning. Bilden visar en tvåvåningsbyggnad med ett på den södra sidan centralt beläget högt torn samt strax väster om detta en utbyggnad som liknar ett trapptorn. Ragnar Blomqvist (1946:14) anför att då hospitalet revs 1587 måste bilden vara tecknad efter hörsägen, men som ovan visats var bilden färdigställd redan 1585. I Blomqvists redogörelse för de arkeologiska utgrävningarna av hospitalet noterar han att väster och sydväst om kyrkan, och i nära anslutning till densamma, frilades på en yta ytterligare huslämningar, men för att kunna tolka dessa hade ytterligare gräv-

ningsundersökningar behövt göras (Blomqvist 1950:148ff.). Möjligen finns svaret på kyrkobyggnadens utseende på 1580-talet i detta bara delvis undersökta parti.

Rundvandringen kring staden borde sedan ha avslutats med byn Lilla Råby, belägen strax utanför stadens gränsmarkeringar i sydostlig riktning (nere till vänster i bilden). Byn är markerad på Vedels kartskiss (fig. 2:63). Olika förklaringar kan tänkas för att den utelämnats på kopparsticket. Troligast är kanske att, då fokus låg på en avbildning av själva staden, det inte var önskvärt att infoga objekt som låg direkt framför densamma från betraktarens synvinkel sett, bebyggelse som innebar dels att delar av staden, om än obetydligt, blev dolda, dels att de blev estetiskt störande i bildkompositionen. För att ändå markera byns faktiska närvaro kan tecknaren ha låtit byns odlingsmarker synas nere till vänster, bl.a. i form av en inhägnad åker med en plöjande bonde.

Portar, vallöppningar och gator

Efter att sålunda ha vandrat runt i omgivningarna är det dags att ta sig an själva staden Lund. Staden är omgiven av vallar med ett flertal öppningar, varav sex är synliga för betraktaren. Vattenfyllda gravar är synliga framför två vallar samt delar av en tredje. De delar av vallarna som har en framförliggande vattengrav är dessutom försedda med högt plank. De andra delarna av vallarna saknar en sådan palissad, men en bit av vallen är försedd med ett hägn eller staket. Rimligen är det resterna av stadens medeltida befästningsanläggningar, i det tillstånd de befann sig i på 1580-talet, vi ser.

För att tolka öppningarna och stadens portar kan det vara lämpligt att ta den vedelska kartskissen som utgångspunkt. Det är vid analysen viktigt att komma ihåg att kartskissen är ritad med norr nedåt i bild. Skissen

visar fem öst-västliga gator (fig. 2:H–L) i stadens östra del samt fyra (fig. 2:B–E) i dess västra del. Därtill finns en södergående (fig. 2:A) och två norrgående gator (fig. 2:F–G) inritade. Sammanlagt blir detta tolv gator som kan tänkas leda ut till öppningar i vallen. För tre av gatorna är portnamn angivna vid dess ändpunkter: *Porta rubra* (Rödeport, fig. 2:57/A), *Porta borealis* (Norreport, fig. 2:55/F) och *Porta S. Martini* (S:t Mårtens port, fig. 2:56/K). Även vid två andra östliga gatuändar finns namn angivna; vid gatan längst i söder står det *Lille raabye* (Lilla Råby, fig. 2:63/L) och vid gatan längst i norr *S. Thome gav* (Tomegav, fig. 2:54/H). Det förstnämnda bör betyda att gatan ledde vidare till byn Lilla Råby medan det sistnämnda syftar på en känd öppning i vallen, Tomegav. På motsvarande sätt leder de två mellersta gatorna på stadens västra sida fram till namngivna platser; den södra av dessa slutar vid *Frue Beatis gaard* (Fru Beatas gård, fig. 2:38/C) och den norra vid *Monasterium Franciscanorum* (Franciskanklostret, fig. 2:24/D). Då båda dessa egendomar låg inne i staden förefaller således gatorna som leder dit inte fortsätta genom öppningar i vallen. Slutligen, i stadens norra del, öster om Norreport, finns en gata som leder till *Monasterium omnium Sanctorum* (Allhelgonaklostret, fig. 2:23/G) vilket låg utanför stadsvallen. Sammanfattningsvis kan således tio av de tolv gatorna leda till öppningar i vallen, varav tre med namnsatta portar.

Mogens Madsen (Blomqvist 1946:25) omtalar i sin stadsbeskrivning att staden hade tre portar: S:t Olofs port även kallad Bredgateporten (motsvarar Norreport), Österport även kallad den helige Mårtens port samt Söderport »som kallas den röda». Av dessa kvarstod vid tillfället spår i form av ruiner. Vidare nämner han att »sedan vallen nedbrutits (när och av vilken anledning detta skedde, är icke lätt att säga), är tillträde till staden nu öppet

för var och en icke blott genom tre, utan av flera, jag skulle tro sex eller sju vägar» (Blomqvist 1946:25). Sammantaget skulle således nio eller tio vägar genom öppningar i vallen bereda tillträde till staden, varav tre genom egentliga stadsportar. Stadsbeskrivningen korrelerar därmed med tolkningen av den vedelska stadsskissen.

Går det då att identifiera dessa öppningar på Hogenbergs kopparstick? Den enklast identifierbara är Söderport/Röde port (fig. 2:A), som från Södergatan (fig. 1:3) via öppningen (fig. 1:18) fortsätter fram till broövergången över Høje å.

Nästa öppning (fig. 2:L), nordost om Söderport, bör därför vara den öppning som fortsätter till Lilla Råby. Då stadsgatan innanför öppningen enligt kartskissen går norr om S:t Hans kyrka och söder om Heligkorskyrkan bör det vara Stora Tvärgatan som visas i sticket (fig. 1:19), en gata som i likhet med stickets också svänger söderut på vägen fram till Södergatan. Om Heligkorskyrkan är placerad på fel sida om gatan på kartskissen är även Lilla Tvärgatan ett tänkbart alternativ.

Den därpå följande öppningen (fig. 2:K), med en portliknande konstruktion i palissaden, är Österport/Mårtensport (fig. 1:20). Den är centralt placerad på kopparsticket och med en siktlinje direkt mot Domkyrkan, vilket helt överensstämmer med ett sydostligt betraktelseperspektiv. Mårtensgatan därinnanför (fig. 1:21) försvinner för betraktaren direkt in i stadens husgytter.

De följande öppningarna är inte lika enkla och tydligt identifierbara, men en utgångspunkt kan tas i Allhelgonaklostret (fig. 1:5). Från klostret leder enligt kopparsticket en väg in i stadens norra del, en väg som passerar ett kors öster om vägen (fig. 1:22). På Vedels kartskiss finns en notering på samma plats (fig. 2:62), dvs. öster om den från norr inkommande vägen från klostret (fig. 2:G),

med benämningen *Sepulchrum Ruthenj* ('ryssens grav'). Den utanför stadsvallen gravlagde ryssen tillhörde en stor beskickning som 1562 övervintrade i Lund på sin väg hem från Köpenhamn (Blomqvist 1946:55f. Skansjö 2012:70). Att gravnoteringen och korset på sticket åsyftar samma företeelse måste anses sannolikt. Därmed bör gatan innanför öppningen vara Sandgatan (fig. 1: 23), vilken enligt sticket fortsätter fram till Lundagårdsområdet.

Nästa öppning (fig. 2:H), sydost om öppningen till Sandgatan, blir då Tomegap (fig. 1:24) och gatan innanför vallöppningen Tomegapsgatan (fig. 1:25). Enligt kopparsticket går den i en krök norr om Lundagårdsområdet.

Återstår då öppningen mellan Tomegap och Österport. Enligt kartskissen finns två alternativ att välja på (fig. 2:I–J), båda utan någon vägledande information förutom i vilka förhållanden stadsgatorna stod till de medeltida kyrkorna. Anders André (1980: 75) nämner en möjlig öppning i förlängningen av Magle Lilla Kyrkogata. I samband med

grävningsarbeten och arkeologiska undersökningar i Östra Vallgatan södra del 2016 (Karlsson 2018), förvisso något väster om själva vällen, hittades dock inga spår som pekade mot en öppning i Magle Lilla Kyrkogatas förlängning. Däremot påträffades vad som tolkades som en öst-västgående vägbank drygt 50 meter norr därom. Mattias Karlsson (2018:7) konstaterade att »[r]imligen kan en väg på denna plats endast förklaras av att det har funnits en öppning i vällen». En väg med åtföljande vallöppning på denna plats är inte tidigare känd, varken arkeologiskt eller från något annat källmaterial.

Vid en närmare granskning av stadens gatunät visar det sig att såväl Lilla Algatan som Magle Stora Kyrkogata har en orientering som, om gatorna förlängs genom kvarteret Agardh, sammanstrålar just vid den punkt där vägbanken påträffades (fig. 5). För Lilla Algatan innebär det att den tänkta gatuförlängningen skar tvärs över Agardhsgatan, en gata som dock tillkom först i slutet på 1920-talet (Lunds Dagblad 1928-06-21). Anders André (1980:48) har antytt en möjlig

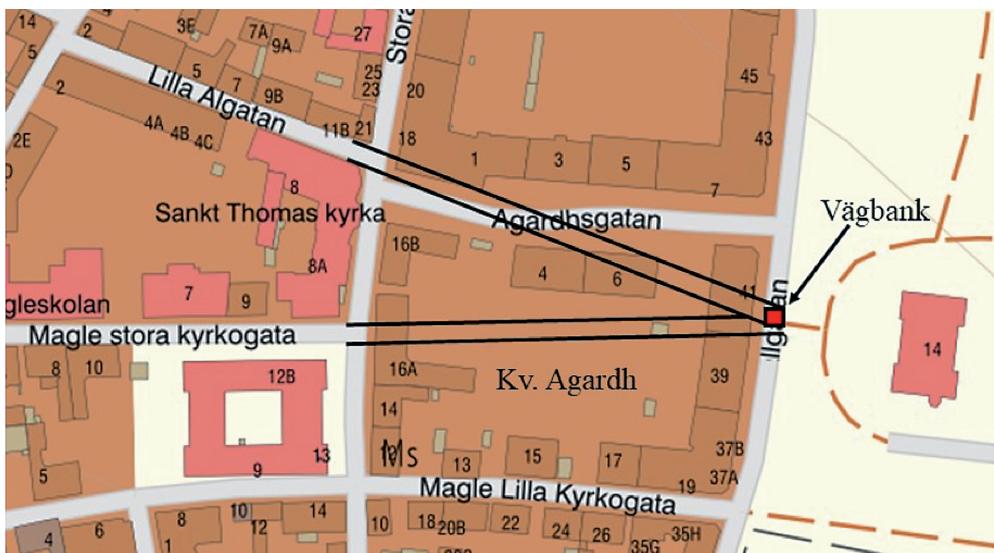

Fig. 5: Hypotetisk vallöppning i Lilla Algatan och Magle Stora Kyrkogatas förlängning. Karta: ©Lantmäteriet.

medeltida gata ungefär enligt Agardhsgatans nuvarande läge ledande till en punkt norr om den påträffade vägbankens position. I hans stadsrekonstruktion av tomt- och gatustruktur kring 1500 antogs dock att denna förlängning av Lilla Algatan var igenlagd sedan 1500-talet, men att Magle Stora Kyrkogata hade en östlig förlängning som lades igen under 1580-talet (Andrén 1984:18ff., 73).

De nu kända materiella omständigheterna pekar på att två gator på 1580-talet kan ha lett ut till en gemensam öppning i vallen, vilket därmed skulle förklara de båda återstående gatuändarna på den vedelska kartskissen. Den norra av dessa gator bör ha varit Lilla Algatan, en gata som enligt kartskissen gick norr om kyrkan S:t Mikael och dominikanklostret samt söder om den offentliga badstugan (*Balnea publica*), lokaliserad till en tomt just norr om Lilla Algatan (Andrén 1984:74). Den andra gatan skulle då enligt kartskissen ha varit Magle Lilla Kyrkogata, inritad som gående söder om kyrkan S:ta Maria magle. Den måste då ha gjort en riktningförändring norrut i kvarteret Agardh för att leda till den tänkta vallöppningen. Hogenbergs kopparstick visar en sådan södergående sväng just innanför öppningen (fig 1:26). Alternativet är Magle Stora Kyrkogata, vilket gatans orientering och skriftligt material tyder på, men det förutsätter att kyrkan S:ta Maria magle på kartskissen registrerats på fel sida om gatan. Man bör inte heller utesluta möjligheten att det kan ha funnits tre olika gator som ledde till samma öppning i vallen.

Utanför vallöppningen, där vallgraven börjar, omgärdas vägen av två stenkonstruktioner som indikerar en manifest anläggning, eller i alla fall resterna av den. Detta kan tyda på att öppningen haft en större betydelse, även om den inte betraktats som en av stadens formella portar. Betydelsen kan ha varit föranledd av, eller grundad i, det faktum att flera gator synes ha mynnat i denna öppning.

Övriga tre vallöppningar har för en betraktare från ett sydöstligt perspektiv legat dolda bakom stadens bebyggelse. Längst i norr fanns Norreport (fig. 2:F) med kyrkan S:t Olof (fig. 2:17) noterad strax utanför. På detta läge, just utanför staden, finns på kopparsticket en kyrkobyggnad (fig. 1:27) med en väg (fig. 1:28) ledande in i staden. Anläggningen har tidigare tolkats som S:t Peters kloster, felaktigt inritad utanför staden och oriktigt återgiven (Blomqvist 1946:14f.; Skansjö 2012:71). Den borde dessutom från det traditionella nordostliga perspektivet legat längre åt vänster, dold bakom stadsbebyggelsen. Kan det därför ändå tänkas vara S:t Olofs kyrka som positionerats rätt på bilden? Vi vet att det 1536 utfärdades en kunglig befallning att kyrkorna i staden skulle nedrivas, ett beslut som inte omfattade Domkyrkan, Allhelgonaklostret och S:t Peters kloster. Raseringen verkställdes inte heller omedelbart för alla sockenkyrkorna i staden. S:t Clemens kyrka skänktes till stadens råd 1541. S:t Jakobs kyrka, och kanske även S:ta Maria minor, revs först under 1500-talets andra halva (Skansjö 2012:18ff.; Gardelin 2015:158f.). För S:t Olof är inget känt om dess rivning, däremot kom den att behandlas annorlunda än de övriga sockenkyrkorna. Den tillhörde nämligen redan före reformationen Allhelgonaklostret och förblev sannolikt i dess ägo även därefter. Allhelgonaklostret kom att sekulariseras och tillsammans med dess godsbestånd omvandlas till ett kronolän, Helnekirke län. Först 1647 avyttrades kyrkogårdstomten (Andrén 1984:121; Skansjö 2012:25, 32). Då konkreta uppgifter om rivning saknas samt att den ingick i Allhelgonaklostrets godsmassa på 1580-talet kan tyda på att den vid tillfället inte var nedriven utan användes för andra ändamål, i likhet med Allhelgonaklostrets egen kyrka. En sådan icke-kyrklig användning kan förklara Mogens Madsens beskrivning att »den helige

Olofs kyrka [...] förr låg vid denna [S:t Olofs] port» (Blomqvist 1946:25), nämligen att byggnaden inte längre fungerade som kyrka, men gjort så tidigare.

Om det är S:t Olofs kyrka som återgivits på kopparsticket överensstämmer läget för den till höger om kyrkan belägna väderkvarnen (fig. 1:29) väl med den *Weyrmølle* (fig. 2:61) som angetts på kartskissen. Den var enligt kopparsticket i så fall belägen norr om S:t Olofs kyrka och väster om Allhelgonaklostret, ett läge som motsvaras av vägskalet där vägarna till Kävlinge respektive Getinge delade sig. På den platsen finns en mölla återgiven på Erik Dahlberghs bataljmålningar från 1676 (Wahlöö & Larsson 1996:57). Vägen som leder från den förmodade S:t Olofs kyrka in till staden (fig. 1:28) skulle då vara Bredgatan.

På stadens västra sida fanns enligt kartskissen två vallöppningar, om man antar att gatorna till Beata Billes gård och Franciskankonventet inte ledde vidare ut ur staden. Ingen av dessa öppningar syns på kopparsticket då de är dolda av stadens bebyggelse. Den södra av dessa öppningar (fig. 2:B) är kopplad till en gata som passerar söder om kyrkorna S:t Måns och S:t Peter vid Gröne-gatan samt norr om S:t Andreas och Corfitz Vifferts gård (Karl XII-huset). En sådan gatusträckning blir dock väldigt krokig och tämligen ologisk. Enligt det nutida gatusystemet skulle det ungefär motsvara Drottensgatan – Gröne-gatan – Svanegatan. Det har antagits att S:t Andreas (och därmed även Corfitz Vifferts gård) är felaktigt inplacerad för långt söderut på kartskissen (Blomqvist 1946:52), vilket skulle ge en mer normal gatusträckning motsvarande Svanegatan. En annan möjlighet är att S:t Peter är placerad för långt norrut. Det skulle ge en gatusträckning från Drottensgatan, vars västra del i en rak förlängning västerut skulle sluta söder om S:t Måns kyrka. Anders Andrén har hy-

potetiskt föreslagit en sådan gatusträckning som i öster ansluter till Södergatan i höjd med Lilla Tvärgatan (Andrén 1980:48), en tanke han dock inte intagit i sin rekonstruktion över staden kring 1500 (Andrén 1984:18f.). Att den östra delen av gatan bör ha anslutit till Södergatan i höjd med Lilla Tvärgatan, ett nordligare gatuläge än dagens Drottensgatan, verkar uppenbart med tanke på att S:t Andreas kyrkogård sträckte sig en bit in i kvarteret norr om dagens Drottensgatan (Larsson 2018:35f.). Slutligen skall nämnas att gatan enligt kartskissen skulle sluta vid en vallöppning söder om S:t Måns, medan den gängse uppfattningen är att gatan gick norr om kyrkan (Blomqvist 1951:192; Andrén 1984:19).

Den norra av de båda västliga öppningarna i vallen synes sluta någonstans vid S:t Petri Kyrkogatas ändpunkt vid nuvarande Clemensstorget, en placering som överensstämmer med nuvarande kunskapsläge (Andrén 1980:48, 75). Därmed skulle kartskissens båda norra öst-västgående gator bilda en stadsgenomgående gata, motsvarande dagens Tomegapsgatan – Paradisgatan – S:t Petri Kyrkogata.

Någon stadspport i väster finns inte enligt ovanstående tolkning av kartskissen. Mogens Madsen nämner inte heller någon sådan port i sin stadsbeskrivning. Västerport omnämns i en regist över ett dokument från 1402 (Rep. 1:4503), men det går inte utifrån registen att lokalisera den faktiska platsen. Ett skötebrev från 1423 (Rep. 1:6045) behandlar en försäljning av en tomt som låg söder om Nunne burlad. Utifrån en påskrift på dokumentet har lokaliseringen av tomten kunnat fastställas till söder om S:t Peters kloster (Andrén 1984:105). Då området inte är arkeologiskt undersökt saknas materiella belägg för ett sådant portläge. Det har antagits att Västerport och Nunne burlad avser samma vallöppning (Andrén 1980:21; Carelli 2012:318). Enligt

min uppfattning går det inte att säkert förutsätta ett sådant samband, det kan ha rört sig om två olika öppningar. Västerport skulle då kunna avse öppningen i söder vid S:t Månskyrkan (fig 2:B) och Nunne burlad en vallöppning vid Klosterkyrkan (fig 2:14). En sådan passage kunde ha varit mindre offentlig och på 1580-talet ämnad främst för klosteregendomens eget bruk. Klosterkyrkan fungerade som sockenkyrka för Värpinge by och hade därför sannolikt behov av ett tillträde till kyrkan västerifrån. Ett sådant begränsat tillträde genom vällen, kanske kallat Nunne burlad, skulle kunna förklara Mogens Madsens tvekan om staden hade sex eller sju öppningar utöver stadsportharna.

Utifrån analysen av stadens portar, vallöppningar och gatusträckningar, kompletterad med motsvarande arkeologiska faktakunskap, har den tidigare nämnda rekonstruktionen av den vedelska kartskissen gjorts. Rekonstruktionen är baserad på Anders Andréns kartrekonstruktion över Lund kring 1500, med de justeringar som diskuterats ovan. I figur 3 är det gatunät, som följer av en strikt tillämpning av kartskissens gatulägen i förhållande till utplacerade kyrkor och andra anläggningar, återgivet i rött. De alternativa gatusträckningar som diskuterats har rödskrafferats. Dessa alternativ förutsätter dock att något eller några objekt felaktigt inplacerats på kartskissen.

Domkyrkan och Lundagård

Återstår att diskutera de byggnader som framträder på Hogenbergs kopparstick. Två av dessa är lätt identifierbara: Domkyrkan (fig. 1:1) och Lundagårdshuset (fig. 1:2). Från ett sydostligt perspektiv skulle en betraktare främst ha sett husens östra ändar – Domkyrkans absid och Lundagårdshusets östra gavel – då båda byggnaderna riktar sig något mot sydost. För att uppnå ett starkare

värdeperspektiv har dock fasaderna blivit exponerade genom att de »öppnats upp» för betraktaren, så att Domkyrkans nordfasad och Lundagårdshusets sydfasad uppvisas.

Båda byggnaderna är lätt igenkännliga och uppvisar generellt en god överensstämmelse med verkligheten. I detaljer går det dock att hitta felaktigheter. Domkyrkans absid har blivit kantig med ett kupolformat tak, norra sidoskeppet sticker ut framför transeptet, antalet fönster stämmer inte. För Lundagårdshuset, nyuppfört vid tiden för bildens tillkomst, har tornet blivit kantigt och asymmetriskt placerat och även här är antalet fönster för få. Dessa detaljavvikelser kan bero på att den antagne tecknaren främst varit kartograf och inte konstnär, och därför inte eftersträvat eller lyckats åstadkomma en exakt naturtrogenhet. Avvikelserna kan också ha tillkommit i samband med att förlagan omvandlades till kopparstick. Byggnadernas huvudsakliga gestaltning med de ingående byggnadsdelarna är dock riktigt återgivna och medtagna. Vid närmare analys av andra byggnader på kopparsticket måste därför hänsyn tas till tänkbara oriktigheter i detaljer.

De stenhus som är belägna direkt framför och till höger om Domkyrkan, innanför en krenelerad mur, har antagits vara kvarstående byggnader som tillhört den medeltida ärkebiskopsgården (fig. 1:30) (Blomqvist 1946: 13; Skansjö 2012:71). Det är säkert en korrekt tolkning, men att urskilja och identifiera enskilda hus är vanskligt. Det strax till vänster om Domkyrkan belägna huset med två våningar och trappstegsgavlar (fig. 1:31) har tolkats som Liberiet (Blomqvist 1946:13; Skansjö 2012:71), det medeltida biblioteket, vilket verkar rimligt.

Dekanresidenset

Den byggnad som sticker upp bortom Lundagård, mellan Domkyrkan och Lundagårdshuset (fig. 1:32) har från ett nordostligt per-

spektiv tolkats som Domskolan (Blomqvist 1946:13; Skansjö 2012:71). Denna byggnad var ett 45 meter långt tegelhus beläget direkt väster och nordväst om Domkyrkan (Andrén 1980:72; Carelli 2012:387). Det är dock svårt att få ens en någorlunda korrespondens mellan ett så långt hus och den höga och kompakta, nästan tornliknande byggnad som syns på sticket. Om perspektivet i stället var från sydost borde Domskolan vara dold bakom Domkyrkan. Däremot öppnas en möjlighet för en annan tolkning. Siktlinjen från sydost, mellan Domkyrkan och Lundagårdshuset, träffar södra delen av kvarteret Glädjen, den plats där det s.k. Dekanhuset var beläget fram till 1908, då det flyttades till Kulturen. Huset är utmärkt på kartskissen som *Residentia Wilhelmi Dreselbergij* (fig 2:41). Vilhelm Dresselberg utsågs till dekan vid domkapitlet 1576 (Bruun 1980:4:46).

Huset bestod av tre byggnadsdelar tillkomna vid olika tider; en ursprunglig tvåvånings tegelbyggnad daterad till slutet av 1200-talet, en kvadratisk tornliknande byggnad tillfogad under 1400-talet och under 1500-talet ytterligare en tillbyggnad (Blomqvist 1947:90ff.). Ursprungsbyggnaden var sannolikt uppförd av en lokal frälsesläkt, men kom redan i början av 1300-talet i kyrkans ägo (DD 2:9:175, 176, 189).

Byggnaden var belägen med det äldsta husets gavel ut mot Bredgatan, medan de båda tillbyggnaderna låg väster och nordväst därom och således dolda för en betraktare från sydost. Ragnar Blomqvist har gjort en rekonstruktion av 1200-talshuset sett från nordväst, men sannolikt har den andra sidan av huset, sett från sydost, sett likartad ut, bortsett från den antagna privetanläggningen på husets norra sida. En motsvarande rekonstruktion av huset från sydost (utan fönster- och dörröppningar, vilka är helt okända) ger en bild som väl överensstämmer med kopparstickets återgivning (fig. 6), givet kopparstickets värdeperspektivistiska betoning av höjd framför längd.

Stäket – Fru Görvels hus

Stadens övriga bebyggelse är, som tidigare noterats, likartad och synbarligen schablonmässigt visualiserad och skall inte här läggas till underlag för någon djupare analys. Vill man så går det att läsa in t.ex. Stora Tomegatan, de på kartskissen angivna egendomarna tillhörande Sten Bille och Mogens Madsen, Krognosgårdens stora lantliga tomt, trädvegetation på platsen för Dominikankonventet samt den öppna tomtytan efter S:t Hans kyrkogård. Dock finns två hus som särskiljer sig från den i övrigt stereotypa framställ-

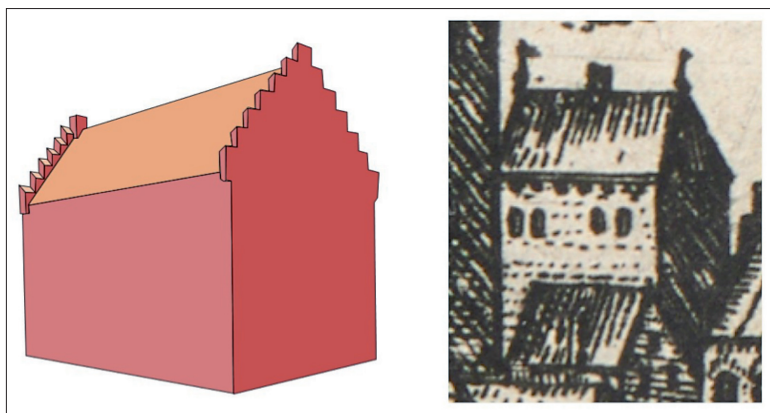

Fig. 6: Rekonstruktionsförslag av det medeltida Dekanhuset sett från sydost (baserat på Blomqvist 1947:100) samt kopparstickets återgivning.

Fig. 7: Stäket (Fru Görvels gård) t.v. och kopparstickets återgivning t.h.. Foto: Irene Hansen.

ningen och som därför kommer att närmare analyseras.

Det ena rör sig om ett hus beläget en bit ner på Södergatans västra sida (fig. 1:33). Det har antagits, säkerligen med rätta, att det rör sig om fru Görvel Fadersdotter Sparres hus, numera kallat Stäket (Blomqvist 1946:13; Skansjö 2012:71). På kartskissen är det omnämnt som *Aula Bonifaciana* (fig 2:39), vilket skulle kunna betyda 'huset med den vackra fasaden' eller 'välgörarens/välgörerskans hus', men andra tolkningar är möjliga. Parallellt belägen just söder om Stäket ligger det s.k. Borgska huset, som även det ingick i fru Görvels egendom. Dateringarna av de båda husen är svävande, allt från 1400-tal fram till 1570, dock med tonvikt på den sista delen av perioden (Blomqvist 1937:44ff.; Holmberg 1977:208f.; André 1980:26; Johansson 1985:30). Att Borgska huset inte har återgivits på sticket kan tyda på att det ännu inte var uppfört 1585, medan Stäket var det.

Huset på kopparsticket har god överensstämmelse med Stäket (fig. 7). På några punkter stämmer det dock inte med den byggnadsarkeologiska tolkningen av huset.

På kopparsticket saknas det burspråk som antagits ha funnits på husets östra gavel (Blomqvist 1937:36; Holmberg 1977:208f.), en tornbyggnad finns inritad på husets norra långsidesfasad och en dörröppning har återgetts på husets östra gavel ut mot Södergatan.

Ett torn, som rimligen bör tolkas som ett traptorn förbindande de båda våningarna, har aldrig diskuterats i samband med byggnadsarkeologiska tolkningar av huset. Ändå finns byggnadsarkeologiska iakttagelser som pekar på möjligheten till ett traptorn. Invändigt, strax väster om mitten i bottenvåningens norra vägg, noterades en dörrnisch vilken tolkades som utgången till en privet, dock utan att några spår efter en sådan har påträffats (Blomqvist 1937:32). I ovanvåningens norrvägg fanns tre nischer i dess västra del, alla tolkade som fönsternischer. Då de var olika till formatet gjorde Ragnar Blomqvist bedömningen att alla inte varit ursprungliga. Den av öppningarna som var mest avvikande låg direkt ovanför den antagna privetöppningen i våningen under. Öppningen var högre än de båda andra då den sträckte sig

nästan ända ner till golvet, bara ett enkelt murskift ovan golvet, som det är noterat i byggnadsdokumentationen. På väggens utsida har det inte gått att bringa ytterligare klarhet i frågan, då nordfasaden påverkats av omfattande omändringar, inte minst i samband med att husets tillbyggdes med en nordlig byggnadskropp i början på 1800-talet, en tillbyggnad som sedermera rivits (Kulturens byggnadsarkiv, Färgaren 16 Stäket 1955–56; Blomqvist 1937:17, 35). Det förefaller inte uteslutet att tolka de båda öppningarna som utgångar till ett trapp torn. Ett sådant trapp torn skulle varit i vägen när huset byggdes till norrut och kan därför ha rivits i samband med denna förändring som innebar att andra interna kommunikationsvägar skapades.

I den kryssvälvda källaren fanns i den östra väggen (ut mot Södergatan) ursprungligen tre stickbågsförsedda nischer, av vilka den mellersta varit högre och bredare än de båda andra. I den norra och i den mellersta nischen konstaterades yttre och högre belägna stickbågar, som sannolikt räckte ända fram till husets ytterliv. Nischerna hade senare murats igen, men 1934 upptogs i den mellersta nischen åter en dörröppning. Blomqvist tolkade alla tre nischerna som ursprungliga

fönsteröppningar (Blomqvist 1937:25ff.). Det förefaller möjligt att tolka den högre och bredare mellersta nischen som en ursprunglig källaringång i likhet med den som upptogs 1934, vilket skulle kunna motsvara kopparstickets gavelingång.

Billegården

Ytterligare en byggnad utmärker sig på kopparsticket som avvikande från den i övrigt schablonmässigt återgivna bebyggelsen. Det är en tornliknande byggnad som sticker upp bakom bebyggelsen på Södergatans västra sida (fig. 1:34). Från ett sydostligt betraktelseperspektiv skulle lokaliseringen, i förhållande till Stäket, kunna motsvara norra delen av kvarteret Billegården. Där innehade släkten Bille en gårdsanläggning, från början av 1500-talet (möjligen redan från slutet av 1400-talet) fram till början av 1600-talet (Hansen 2014:22ff.). På kartskissen finns denna gård angiven som *Frue Beatis gaard* (fig. 2:38), vilket syftar på fru Beata Bille, ägare till gården på 1580-talet (Andrén 1984:105).

Huset som avbildats på kopparsticket (nedan fig. 8) visar en hög – minst två vå-

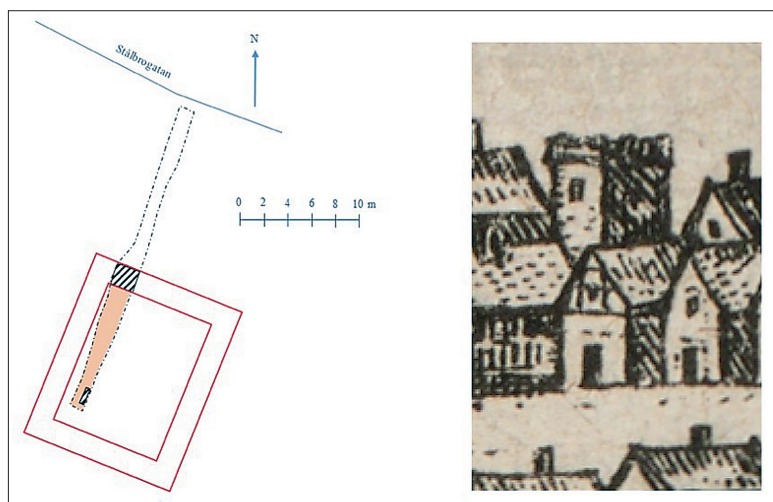

Fig. 8: Eventuell tornbyggnad på Billegården. Till vänster arkeologisk dokumentation med i rött en hypotetisk planrekonstruktion. Källa till arkeologisk dokumentation: Kulturens arkeologiska arkiv, Billegården 49 (3), 1984.

ningar – och något rektangulär byggnad. Rimligen är det husets södra och östra fasader som syns. Taket är platt med en kreneleerad omfattning. Minst ett fönster syns i den översta våningen.

Arkeologiskt är föga känt om denna gård. I samband med nybebyggelse i kvarteret Billegården påträffades dock några intressanta lämningar i kvarterets norra del. En kraftig, meterbred grundmur indikerade på ett gediget stenhus. I det översta dagarskiftet av tuktad kalksten kunde byggnadens nordvästra innerhörn identifieras. Husets västmur bedömdes som löpande strax väster om det nord-sydliga undersökningsschaktet och i hela dess längd söderut (cirka 13 meter). I schaktet påträffades rester av golvlager i form av sten och tegel. I söder, drygt 10 meter från byggnadens nordvästra hörn, fanns rester efter en enklare och klenare stenkonstruktion, tolkad som en innermur. Den fortsatte dock inte fram till husets västra yttervägg. Inget dateringsförsök gjordes, men lösfynden indikerade 1400–1500-tal (Kulturens arkeologiska arkiv, Billegården 49 (3), 1984).

Väger man samman de arkeologiska vittnesbörden med kopparstickets information (fig. 8) kan byggnaden hypotetiskt tolkas som en källarlös stenbyggnad, troligen av minst 15 meters längd. Huset har varit i minst två våningar och haft ett platt, krenelerat tak.

Saknade hus

Här skall också nämnas några ord om hus som *inte* kan återfinnas på kopparsticket. På kartskissen är *Corfitz Vifferts Gaard* lokaliserad i södra delen av staden, på Södergatans västra sida (fig. 2:37). Med en sådan placering borde den ha varit väl synlig och framträdande på kopparsticket. Corfitz Tønnesen Viffert var en jylländsk lågadelnsman som avancerat inom den danska riksförvaltningen

och slutligen blev riksråd. Han var länsman över Malmöhus län 1580–91 och utsågs 1585 till landsdomare över Skåne (Bruun 1984: 15:519). År 1586 arrenderade han tomten vid Södergatan (Andrén 1984:102), och förmodligen var det han som lät uppföra den ståtliga renässansbyggnaden, nuvarande Karl XII-huset, på tomten. Det har då troligen skett under hans tid som skånsk landsdomare och länsman, dvs. 1586–91. Då stadsbilden tillkom 1584–85 hade han således ännu inte blivit innehavare av fastigheten och byggnaden inte uppförts, men när kartskissen gjordes (någon gång under perioden 1586–89) kan ett sådant innehav ha varit aktivt och ett bygge påbörjats.

Ett annat bemärkt stenhus i staden, som borde varit framträdande på kopparsticket, är Krognoshuset. Det saknas också på kartskissen. Varför huset, som tillkom redan under högmedeltiden, inte återgivits eller noterats är förvånande. Med tanke på gårdens storlek, ålder och adliga status kunde man förvänta sig att den beaktats. En möjlig förklaring är att gården och huset vid tillfället inte associerades med en framträdande adelsätt. När kopparsticket och kartskissen framställdes hade ägandet övergått till ätten Podebusk och innehavare var Mourids Podebusk. Denna adelsman var huvudsakligen verksam på Fyn och Langeland, både som godsägare och länsman. Sannolikt vistades han i Lund ytterst sporadiskt eller möjligen inte alls, och Krognosgården kan därför ha stått obebodd eller varit utarrenderad (Hansen 2014:14).

Avslutning

Att betrakta Hogenbergs kopparstick över Lund från ett sydostligt perspektiv förefaller således fruktbart. De framträdande objekten på kopparsticket får en kartografisk rimlig förklaring med, i tillämpliga delar, stöd i det arkeologiska materialet.

Att en värdeperspektivistisk anda vilar över bilden är tydligt. Väsentliga objekt har förstörats medan mindre intressanta delar har schabloniserats och/eller förminskats. Höjdfaktorn har prioriterats framför längd. Staden har tryckts ihop utmed sin nord-sydliga längdaxel, sannolikt beroende på att de norra och sydliga delarna av staden varit glest bebyggda med en lantlig prägel, en stadskarakter som konstnären inte ville framhäva eller ödsla värdefullt ritutrymme på. Likaså har den ganska avlägset belägna broövergången vid Höje å dragits in i bildens vänsterkant, en topografisk företeelse som uppenbarligen ansetts väsentlig att förmedla.

I analysen har i några fall noterats avvikelser mot vedertagna uppfattningar och gällande synsätt. Förklaringar till dessa avvikelser har framförts i texten, hypoteser innebärande omtolkningar av rådande åsikter. Det gäller t ex S:t Olofs kyrkobyggnads sena rivning, okänd byggnation vid S:t Jörgens hospital, traptorn och källaringång på Stäket, vallöppning i Lilla Algatans och Magle Stora Kyrkogatas förlängning, företeelsen Västerport samt tornhuset på Billegården. Det är fullt möjligt att inte alla hypoteserna kan komma att verifieras, men vid framtida forskning och arkeologiska undersökningar bör de tas i beaktande och prövas.

Den korrespondens som frambringats mellan kopparsticket, kartskissen och den arkeologiska verkligheten innebär att det är rimligt att uppvärdera källvärdet i de båda källorna från 1580-talet. Kartskissen och kopparsticket kan mycket väl uppvisa en mer riktig bild av 1500-talets Lund än vad som tidigare antagits.

Summary

Franz Hogenberg's copper engraving of Lund from the end of the 16th century has for a long time been the subject of analysis, re-

flections and various suggestions for interpretation. An important issue has been how well the picture resembles reality. What source value does it have? A new hypothesis is being tested in this article, namely that the town is intended to be viewed from a south-eastern perspective. By applying a historical-archaeological method, utilising archaeological knowledge as well as the Vedel map sketch and Mogens Madsen's written description of the town, both of which are contemporary with the copper engraving, a new interpretable context is created that allows for an in-depth and hopefully more accurate analysis. The result of this analysis indicates that the image over Lund represents a much more accurate description of the town and its surroundings than previously assumed.

Källor och referenser

Otryckt källmaterial

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn

Anders Sørensen Vedels samlingar

Kulturens arkeologiska arkiv, Lund

Kvarteret Billegården

Kulturens byggnadsarkiv, Lund

Färgaren 16 Stäket

Referenser

Andrén, A. 1980. *Lund*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 26. Stockholm.

Andrén, A. 1984. *Lund. Tomindelning, ägostruktur, sockenbildning*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 56. Stockholm.

Blomqvist, R. 1937. *Fru Görvels gård*. Föreningen Det gamla Lund Årsskrift XIX 1937.

Blomqvist, R. 1946. *Lund på Mogens Madsens tid. Franz Hogenbergs kopparstick, Mogens Madsens Lundabeskrivning och Vedels kartskiss*. Föreningen Det gamla Lund Årsskrift XXVIII 1946.

Blomqvist, R. 1947. Dekanernas residens i Lund. *Kulturen. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige* 1946.

Blomqvist, R. 1950. Hospitalet i Lund. *Kulturen. En årsbok* 1949.

Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia. 1, Medeltiden*. Lund.

- Braun, G. *Vrbium præcipvarum totivs mvndi. Liber quartvs*. Exemplar hos Universitetsbiblioteket i Lund utan år och ort. Verket tituleras sedanligen *Civitates orbis terrarum*.
- Bruun, H. 1980. Dresselberg, Vilhelm. *Dansk biografisk leksikon* 4. Köpenhamn.
- Bruun, H. 1984. Viffert, Corfitz Tønnesen. *Dansk biografisk leksikon* 15. Köpenhamn.
- Carelli, P. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram*. Lund.
- (DD) *Diplomatarium Danicum*. Utg. av Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn 1938–2000.
- Ehrensward, U. 1992. Äldsta bilden av Helsingborg. Eriksson, T. (red), *Kring Kärnan* 21.
- Emanuelsson, H. 2014. Ny syn på tidiga bilder av gamla skånska städer. *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2014:1.
- Füssel, S. 2015. Natura sola magistra. The Evolution of City Iconography in the Early Modern Era. Füssel, S. (red), *Braun/Hogenberg. Cities of the World*. Köln.
- Gardelin, G. 2015. *Kyrkornas Lund*. Lund.
- Hallberg, G. 2016. *Skånes ortnamn. Serie A Bebyggelsenamn. Del 19 Torna härad och Lunds stad*. Uppsala.
- Hansen, K. 2014. *När adeln kom till stan. Adeln i Lund under tidigmodern dansk tid*. Magisteruppsats i historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska öresundskustens medeltid*. Bonn/Lund.
- Johansson, S. 1985. Det Borgska huset i Lund. *Byggningsarkæologiske studier* 1985.
- Karlsson, M. 2018. *Östra Vallgatan, Lund*. Kulturmiljörapport 2018:46. Lund.
- Klose, O. & Martius, L. 1962. *Ortsansichten und Stadtpläne der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Textband*. Studien zur schleswig-holsteinischen Kunstgeschichte band 7. Neumünster.
- Larsson, S. 2018. *Stora Södergatan, nordsydliga stråket, etapp 3*. Kulturmiljörapport 2018:51. Lund.
- Lunds Dagblad* 1928-06-21.
- (Rep) *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil otrykte* 1–2. Utg. Erslev, K. & Christensen, W. Köpenhamn 1894–1939.
- Ryding, O. 1996. *Lund utanför vallarna. Del II*. Lund.
- Schjerup Hansen, J. 2008. *Bystruktur og havekultur mellem senmiddelalder og renæssance. En kartografisk aflæsning og analyse af Øresundsregionens byer*. Köpenhamn.
- Skansjö, S. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 2. Tidigmodern tid. I en bördig bygd*. Lund.
- Söderpalm, K. 1966. *Värpinge by. En lokalhistorisk studie*. Lund.
- Wahlöö, C. 2014. Kan Hogenbergs lundabild vara spegelvänd? *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2014:4.
- Wahlöö, C. & Larsson, G. 1996. *Sextonhundrasjuttiosex. Minnet av historien, historien om minnet*. Föreningen Gamla Lund Årsbok 78.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund, 0705-12 58 73, gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <https://tidskriftenale.nu/>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2020, 250 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Frågor rörande medlemskap, adressändring m.m.

Elisabeth Reuterswärd, elisabeth.reutersward@gmail.com

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund eller hos redaktören. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Författare av uppsatser publicerade i ALE erhåller fr.o.m. 2019 års utgåvor:

5 stycken häften av respektive nummer på papper.

1 stycken »digitalt särtryck» i form av en PDF-fil med bokmärken att fritt distribuera per E-post etc.

Föreningens styrelse:

Universitetslektor Björn Magnusson
Staaf, Lund, ordf.

F. museichef Göran Larsson, Lund, v.ordf.

Fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr.

VD Anders Persson, Lund, v.sekr.

Fil.dr Elisabeth Reuterswärd, Lund,
skattmästare

Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund,
redaktör

Professor Lars Berggren, Lund

Fil.dr Solveig Fagerlund, Viken

Professor Tomas Germundsson, Lund

1:e antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby

Antikvarie Anders Håkansson, Halmstad

Landsarkivarie Göran Kristiansson, Lund

Fil.dr Johan Lundin, Malmö

Kulturmiljödirektör Mats Riddersporre,
Malmö

Kanslichef Pia Sander, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

KENTH HANSEN

1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv

I

LARS LARSSON

Mer än 40 år, tre försök och ett nästan helt 2800-årigt kvinnohuvud

22

ASGER WIENBERG

Allmogens kultur betraktad genom bomärken
– exemplet Väby i Blekinge

26

BERTIL WULFF

Tullcontrolleuren Christopher Barfoth

37

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.